

En forfatteres manddomsprøve

Litteratur.

Michel Leiris etnografiske dagbok *L'Afrique fantôme* er en rejse ind i kolonialismens arrogance, men også en studie af menneskelige valg-situationer og mødet med det fremmede som noget man egentlig ikke kan håndtere.

ALEXANDER CARNERA
Forfatter og skribent, København.

Michel Leiris nåede at opleve næsten hele det forrige århundrede. Leiris, der blev født i Paris i 1901 og døde samme sted i 1990, er forholdsvis ukendt udenfor Frankrig, men en uomgængelig intellektuel gigant i fransk åndsliv. Han uddannede sig i filosofi, men rettede hurtigt sine interesser mod poesi og malerkunst.

Leiris var i berøring med mange af de vigtigste kunstnere og intellektuelle i første halvdel af det tyvende århundrede. Først surrealismen, dernæst som en del af kredsen omkring Picasso og kunstnere som Giacometti og Francis Bacon, hvis kunst han skrev om i forbindelse med forskellige udstillinger. Senere stiftede han tidsskriftet Document sammen med Georges Bataille, hvor målet var at forene livets sociale og hellige dimensioner for at bane vej for en ny forståelse af mennesket.

Leiris er en af de mest portrætterede kunstnere i det tyvende århundrede, men forbliver ikke desto mindre en marginal figur. Altid diskret og tilbageholdende med at høre stemmen i politiske diskussioner, men fra først til sist en grænsesøgende eksistens både kunstnerisk og videnskabeligt. Som forfatter er han mest kendt for den selvbiografiske *La Règle du Jeu* (1948) og ikke mindst *L'Afrique fantôme* (1934 og 1981), der nu er oversat til engelsk i en imponerende 700-siders udgivelse illustreret med Leiris' egne bemærkelsesværdige sort/hvide fotos af stammefolk, landsbyer og Leiris i skrivebet.

SKUFFET DIGTER SØGER EVENTYR

I 1930 fik Leiris tilbud om at deltage i en statsfinansieret ekspedition til det sydlige Sahara mellem Dakar i vest og Djibouti i øst. Via Document var han kommet i kontakt med lederen af ekspeditionen, antropologen Marcel Griaule. På dette tidspunkt var Leiris træt af den litterære scene i Paris og hungrede efter forandring, inspiration og måske et andet liv. «Jeg er mere end tredive år gammel og stadig frygt af denne konstante intellektualitet», skriver han. «Vil jeg nogensinde opdage min friskhed og enkelthed?»

Lige siden han som elevendev sammen med sin far overværede Raymond Roussels vanligtvis teateropførelser af *Impressions d'Afrique* om menneskets darskab og længsel, havde Leiris været draget af den fremmede eventyrværd, opdagelser og rejser. Nu fik han en mulighed for at kunne dyrke sine interesser for mystik og det eksotiske udland.

Dyrkelsen af det «primitive» var et tilbagevendende tema blandt malere som Picasso og Picabia, og noget der siden århundredeskiftet var blevet en del af den nye ånd, med dadaismen, surrealismen, Apollinaires engagement for afrikansk kunst, og bruddet med den lineære tid og rum. Dette holdt i nogen grad Leiris til tiden under den toårige ekspedition, men det som drev ham var først og fremmest

en længsel efter at finde sig selv, et håb om at vende tilbage til Frankrig med større klarhed og måske som et bedre menneske. Den store omvæltning udeblev, men turen satte alligevel varige spor i hans liv. Fremfor alt blev den en milepæl for hvordan han kom til at opfatte sig selv som forfatter.

ARKIV, DAGBOG OG ROMAN
Som sekretær og arkivar fik han til opgave at indsamle data og katalogisere kulturelle artefakter som masker, kunstværker og manuskripter. Den overordnede mission var etnografisk og fandt sted mellem maj 1931 og februar 1933. Det kunstneriske og Frankrigs rolle som kolonimagt, var med til at skærpe interessen for lokale skikke og forsøget på at løfte sløret for den anden virkelighed. Men rollen som arkivar kom hurtigt til at kede ham og i stedet for en tør registrering af data, ender han med at føre en slags dagbog og etnografisk dokumentation hvor egne sindstemninger og idiosynkrasier flettes sammen med oplevelsen af ankomsten til nye landsbyer, deres skikke og ritualer.

Leiris var træt af den litterære scene i Paris og hungrede efter luftforandring.

Han føler sig ofte overflødig, ved ikke hvad han skal, depressionen lurer om hvert et hjørne. De skarpe iagttagelser om den fremmede verden, vegetationen, varmen, følelsen af at se det første menneske og ekspeditionens gradvise selvfortæring og uvished ender som et studie i selvrefleksion. Sideløbende med denne dagbog skriver Leiris breve hjem til sin kone Zette, som den engelske udgivelse har gengivet delvist fra i mængde efter forordning, men sin kædsomhed og tomhed, men også om sin frygt for den hjemlige modtagelse. Man får et klart indtryk af en indre såvel som ydre splittelse. Han trækker sig tilbage fra de anskudte ekspedition. Han er usikker på hvad han overhovedet gør der. Samtidig opdager han gradvist andre sider af sig selv som skrivende og tænkende menneske.

Dagbogen er langt fra at være en dagbog i traditionel forstand. Hvert afsnit er ganske vist markeret med dato og måned, men som læser føler man sig ikke styret af en narrativ kronologi. Halvvejs i forløbet skriver han at det ikke er en rejsefortælling eller et brillant essay om den etnografiske popularisering, men en personlig kronik, hvor han «ikke gjort noget for at slette det individuelle indtryk».

Dagbogen kan også læses som en roman, eller som en essayistisk beskrivelse af et gådefuldt og betagende vindue ud til noget universelt. På sin egen ufrivillige

måde ender Leiris med at kaste lys over etnografien på én gang befriende og smertelige erfaring om, at man gennem deltagende observation gør det ukendte forståeligt, samtidig med at det skaber sin egen modsatte bevægelse, hvor det kendte pludselig bliver fremmed.

DOKUMENTATIONENS BARBARI
Tidligt på rejsen bliver Leiris konfronteret med hvordan det vestlige menneskes moralske imperativer lider skibbrud. Væmmelsen over kolonialismens arrogance og den hvide mænds begrænsninger, gør det muligt at læse dagbogen som studier af menneskelige valg-situationer og mødet med det fremmede som noget man egentlig ikke kan håndtere uden stor tålmodighed.

I de uforvarselige handlinger indgår også ekspeditionens tyveri af fremmede objekter, blandt andet en kono-maske i Mali. Hos bambarastammen (som Leiris besøgte) indgår masken i en ritual dans. Det forlængede mundstykke i midten af masken kan fortolkes enten som en elefantsnabel eller næbet hos en fugl. Dagen efter tyveriet noterer Leiris i sin dagbog: «Jeg vil aldrig tilgive Europa for at odelægge nærmest for sjov. Landet her, forekommer det mig, er det eneste sted hvor jeg vil kunne holde ud at bo.»

Men Leiris deltager selv i disse nedværdigede handlinger. Han accepterer i alt fald stiltiende den hvide mænds indhentning af skatte på fremmed grund. Kolonimagtens storladne dokumenter dækker ofte over et sådant barbari. Dette sker flere gange på turen, og *L'Afrique fantôme* kan i nogen grad ligestones Claude Lévi-Strauss *Trópisk egypt* læses som den europæiske litteraturs bogsang til de koloniserede kulturer. Som Lévi-Strauss skriver: «Var det da dette som var at rejse? En udforskning af min erindrings omdæmker, snarere end af dem som omgav meg?»¹

Etnografien eller den besøgende ser aldrig det andet som det er. Den rejsendes balancegang mellem identifikation og distance virker som et uøseligt dilemma. Altid udelivered til uendelige tolkninger og de subjektive revisioners kviksand. Er det ikke også en begrænsning ved denne hermeneutikken trædemølle? Vil det originale, den fremmede kultur og dens minoritet, ikke for eller siden hævne sig?

FANTOM AFRIKA

Det er her det historiske ansvar synes at befri sig, at være bevidst om sine egne grænser og være fælless for netop det sprø og de billeder man er fanget i. *L'Afrique fantôme* afspejler dette dilemma mellem sansning og erkendelse, mellem kunst og erkendelse, mellem digteren og etnografen, som Leiris gennemlever på en smertefuld måde.

Det er måske det der gør at bogen ufrivillig har været med til at fortykke grænserne for etnografien, ved at forbinde det personlige og det almene eller universelle. For hvem er dette fantom, dette spøgelse,



Leiris henviser til i titlen – er det han selv eller Afrika?

«Undervels laver Leiris en liste kaldet «Afrikansk billedverden»:

Meyerbeers opera, L'Africaine; Aida, af Verdi for åbningen af Suez-kanalen; legenden om Præstekongen Johannes; Livingstons død; Rimbaud der sælger våben til Menelik; eksistenspris der dræbes af zuluene; Voulet-Chanoine-massakren; Ngoko-Sangha-afjæren; Congo-Océan; kampen om pyramidernes; Agadirkrisen; Algéciras-conferencen; Raymond Roussels Impressions d'Afrique; Dronning Ranavalo;

Det er disse billeder og denne historiske erfaringsbank som Leiris på én gang er forført af og samtidig forsøger at bruge aktivt i sit forsøg på at stykke sammen et mere komplekst billede af Afrika, som om han ikke stiller sig tilfreds med den vestlige rejsendes poetisering af det fremmede. Han gør i alt fald hvad han kan for at holde en ironisk distance til denne billedverden.

Et højdepunkt på turen er Leiris møde med Abessinien, det nuværende Etiopien. Her føler han for første gang at han inviteres ind i en helt fremmed verden. I byen Gondar studerer han zair-kulten og dens rituelle danse og masker, der skal udbringe de onde ånder og dæmoner der har besat den enkelte. Selve kulturen har sit udsping i Zawakene i det østlige Sudan. Han møder den lokale healer Malkam Ayyahou og fantaserer i flere dage om at gøre kur til en pige fra landsbyen som han har set sig lun på. Under den lange ventetid ved grænsen til Abessinien grundet diplomatiske problemer, skriver han at han «er mest rædselagt og uforstående overfor meget af det der sker», men samtidigt følger sig «i live».

I Gondar bevæger han sig rundt på egen hånd, og selvom hans romantiske forestillinger om zair-kultens skikke ikke lever op til hans forventninger, er han konstant mærket af længslen efter det store udenfor, der nåt invadere os ude fra. «Hvad i erfarer er altid kun skygge».

Hans foreløbige arbejdsstille til bogen er netop «Eventyrets skygge». Han iagttagere de forskellige oftingsritualer der foregår over flere dage, hele tiden på jagt efter det store ødemærke af kataris, helbredelse, det som skaber og omskaber. Men det er som om eksistensen er det forsvindende han aldrig får fat i. Og det er sådan også selve landet virker på ham, som noget der måske slet ikke findes eller som hele tiden er på vej til at skifte form, maske.

VORES SKYGGER, VORES VDMYGHED

Siden Leiris vældige dagbog så dagens lys har en række andre bøger om Afrika givet udtryk for den samme oplevelse. Den polske journalist og forfatter Ryszard Kapuscinski skriver i *Iberholt*: «Det er en umådelig forskning, når vi for nemheds skyld siger: Afrika. For bortset fra det geografiske navn eksisterer Afrika i virkeligheden slet ikke.»² Den portugisiske forfatter og journalist Pedro Mendes beskriver i *Tigerbugten Angola* under Portugals herredømme som en «dommedagshallucination».³

I sin etnografiske blandingroman *Vieckongen af Quidar* biontologer Bruce Chatwin slavertens historie i Vestafrika, mens han i *Drommespor* tager udgangspunkt i de australske aboriginere.⁴ Og den bedste bog på dansk om Afrika er *Congo, formoder jeg*, skrevet af journalisten og forfatteren Peter Tygesen. I en kombination af rejseberetning, dokumentar, essayistisk dagbog og skamlitteratur skaber Tygesen et fæntomagtigt billede af Congo, der virker mere troværdigt end de mange journalistiske rapporter om et land udelukkende grusomt despot, sort magi, klimakatastrofer og klandrykelse.

Hvad sker med vores forståelse af et land, et sted, et folk, når vi ikke længere får lov at se den fremmede verden sådan som Leiris og Kapuscinski evnede at beskrive den?

I dag sender vores nyhedstjenester knap nok deres skribenter ud for at dokumentere og reportere. Det er blevet umuligt at forestille sig aviser give en journalist de arbejdsvilkår som Kapuscinski opnåede. Prisen vi betaler er afstand til virkeligheden. Men sagen er at vi ofte først får øje på virkelighedens mange skjulte sider – politisk, socialt, personligt, lokale – gennem kombination af research dokument og det personligt drejede essay. Ligesom mange andre i sin generation og generationen fra (Flaubert, Baudelaire), der søgte den eksotiske erfaring i Nordafrika eller Nærorienten, endte Leiris med at trække sig tilbage til skrivepulten. Han blev fast medarbejder på Musée de l'Homme i Paris hvor han stod for især registrering og dokumentation af afrikansk kunst. Det gjorde han om formiddagen, mens han sidst på eftermiddagen ved hjælp af et ugal af kartotekskort og noter skrev sit eget liv i firebindsværket *La Règle du Jeu* («Spillet regler»).

En praksis den engelske litteraturkritiker Seán Hand kalder *Writing the Self*, som også er titlen på hans bog om Leiris fra 2002.

MANDDOMSPRØVE

I sit lange forord til *Phantom Africa* – en afhandling i sig selv – skriver oversættelse Brent Hayes Edwards at Leiris' møde med den afrikanske kultur, dens mønstre, masker, ritualer og dans, kan ses som hans egen manddomsprøve. En erkendelse af digtningen som en transformationsrite, et kriseritual, hvor selvet og det andet, det hellige og erotikken og døden aftegner sig.

På år efter har udgiver *L'Afrique fantôme* skriver Leiris i et essay kaldet «Litteratur betraget som tyrefægtning», at forfatteren er spændt ud mellem for-

tvivelse og lethed. Forfattergerningens mening beskriver han som «en søgen efter en livslyde, der kun kan opnås efter en kataris, en helbredelse, til hvilken den litterære aktivitet – specielt den såkaldte «bekendelseslitteratur» – forekommer at være et af de mest bekvemme instrumenter».⁵

De skarpe iagttagelser om den fremmede verden, ender som et studie i selvrefleksion.

Han spiller bolden videre til sig selv. I *La Règle du Jeu* viderefører Leiris sin optagethed af den magiske og naive verden som han søgte i Afrika, nu gennem en digterisk bekendelse hvor de både arkaiske og nutidige mønstre i barndommen, erotikken og kulturen bruges til at slå hul ind til disse glimrende åbenbaringer.

Leiris forblev hele livet smertefuld bevidst om den opfattede som ordets impotens overfor virkeligheden. En indsigt der syntes at have i alt fald to sider, dels det han opfattede som ordets tendens til at skjule livets drama og det skabende i dets forvandling, og dels ordets manglende evne til at ændre på den sociale virkelighed. Denne tendens til at skjule livets drama har dog ikke kun noget med sproget at gøre, men ligeså meget med vores tilbøjelighed til at fokusere på mennesket der skjuler eller viser sig bag de frembragte ting – denne søgen efter det biografiske og autentiske aspekt fremfor tingene og virkelighedens substans. Og hvorfor skulle det at skrive om sig selv ikke også kunne være en måde at række udover sig selv?

SPILLET REGLER

Hvis Leiris er markeret af forfatterens følelse af afmagtighed, tror jeg ikke det har så

Deltakere på Dakar-Djibouti-ekspeditionen på Det etnografiske muséet ved Trocadéro i Paris, mai 1931. Forfatter Michel Leiris er nummer fire fra venstre. FOTO: CHARLES MAILLON / WIKIMEDIA COMMONS.

meget at gøre med kløften mellem sprog og social forandring, men nok mere et levat liv præget af stiltiende regelmæssighed og bekvemmelighed, der i perioder havde svært ved at være stærke forestillingsevne. Det er under all omstændighed svært at se for sig den ældre mand skrive den samme sætning som den unge Leiris: «Er det at skrive ikke uden værdi, hvis det forbliver «estetiserer», ufarligt, uden sanktion, hvis der ikke er noget i det at skrive, som minder om, det, tyrens spidse horn er for tyrefægteren, hvor hornet i kraft af dets reelle trussel er det eneste som giver tyrefægterens kunst en menneskelig virkning»⁶

Leiris sammenligner her forfatterens grænsesøgende eksistens med etnografens uøselige erkendelsesteoretiske dilemma, fanget som han ofte er i fortolkningernes uendelige trædemølle: Hvad er min projektion? Hvad er den andens virkelighed?

Det som optager ham i *L'Afrique fantôme* er spørgsmålet om man kan opretholde både den andens særegne verdener og sin egen, når denne udsættes for en modstand der ligefrem kan ende med dens opløsning. Er det muligt at forene begge perspektiver – det intimt selvoplevede og den andens kulturelle karakter – uden at «blive indfodet», men bevare refleksion og afstanden? Vil for meget brudt afkøle én fra den levede sanselige og evnen til at rationalt kunne håndtere trænge ind i under sin rejse?

Det er til Leiris' fortrøstet at han gør et forsøg, gør sig modtagelig for helt fremmede følelser og sansninger, hengiver sig til det ubevidste i sin selv, det, som skaber den nødvendige splittelse mellem anskuelse og følelser.

I Leiris' intime selvoplevelse i mødet med de afrikanske stammer er han bevidst om sin egen grænse og sin egen distance. Det er rimeligt at konkludere at han falder tilbage på det apolliniske temperament og evnen til at rationalt kunne håndtere elementer af uvished, fortykkelse og tab ind i kontrol. Under formbearbejdning ender vi op med slap kunst og dårlig tænkning. Alligevel mærker man hans sorg over formens begrænsninger, at formens opmærksomhed ikke kan være den hele fortælling, hverken om kunstneren eller den rejsendes møde med det fremmede. Der er altid mere hos tingene og hos den fremmede kultur end vi selv kan tænke om dem. Det er denne rest der fører siden hæver sig.

© Rasmus LMD

1 Claude Lévi-Strauss, *Tropisk egypt* (Gyldendal, Oslo, 1973).
2 Ryszard Kapuscinski, *Iberholt*: Afrikanske rejser, Tidernes skifte, København, 2000.
3 Pedro Rosa Mendes, *Tigerbugten*, Tidernes skifte, København, 2004.
4 Bruce Chatwin, *Vieckongen af Quidar*, Samlerens bogklub, København, 1980. *Drommespor*, Gyldendal, København, 1987.
5 Michel Leiris, «Litteratur betraget som tyrefægtning», i *La Règle du Jeu*, (Den Blå Port, nr. 64, København, 2004). *Loge d'homme* er oversat af Henrik som *Manddommens øde* (Pax, Oslo, 1997).
6 Michel Leiris, «Litteratur betraget som tyrefægtning», se oven.